

Gönczöl Enikő – Jakab György – Dr. Cser Erika

Vállalkozói kompetencia fejlesztése a közoktatásban

Az itt következő összeállításban a TÁMOP 3.1.1 6.4.2 elemi projekt kutatásából és fejlesztéseiből közlünk részleteket. Mivel a szociális kompetencia kutatásával és fejlesztésével több önálló projekt is foglalkozik az OFI-ban, mindenképp a vállalkozói kompetencia kérdéseire koncentráltunk¹.

Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézetben (korábban Országos Közoktatási Intézet) több mint egy évtizede folynak állampolgári nevelésre irányuló kutatások és fejlesztések. A TÁMOP 3.1.1. 6.4.2 elemi projekt ezekhez az előzményekhez kapcsolódva két szervesen összetartozó – de előzményeiben több forrásból származó – területet kíván összefogni és összehangolni az állampolgári nevelés terén:

- a hagyományos értelemben vett demokráciára történő nevelést (állampolgári nevelés, aktív és felelős polgárrá nevelés stb.), amelynek a legnagyobb hagyománya van az OFI-ban,
- a gazdaságismeret mindig is fontos alkotóeleme volt a Társadalomismeret tantárgynak mind az általános iskolában, mind a középiskolában, beleértve az érettségit is – a gazdasági kultúra erősítése szervesen hozzátartozik korábbi társadalomismereti programjainkhoz.

A projekt alapvető célja az, hogy mind a két területen megvizsgálja az iskolai szocializációs folyamat keretében a szociális és a vállalkozói kompetenciák alapvető működési módjait, és azok pedagógiai következményeit:

- feltárja a nemzetközi szakirodalom, illetve a nemzetközi (elsősorban angolszász) gyakorlat számunkra tanulságos modelljeit és vonatkozását;
- összegyűjtse a hazai tapasztalatokat, tipikus modelleket és „jó gyakorlatokat” ezen a téren;
- megvizsgálja és elemesse a vállalkozói kompetenciák iskolai és iskolán kívüli lehetőségeit, jellegzetes *szociális mintáit, illetve a vállalkozásokról, vállalkozókról kialakított média-mintázatot;*
- standardokat, modelleket – és nem utolsósorban – pedagógiai feladatokat fogalmazzon meg ezen a területen az iskolák, pedagógusok és a szülők számára.

¹ A teljes tanulmány megtalálható lesz a <http://tamop311.ofi.hu/6-4-2> címen.

NEMZETKÖZI VISSZAPILLANTÁS

A vállalkozói kompetencia – úgy is, mint az egész életen át tartó tanulás képességének nélkülözhetetlen alapfeltétele – kitüntetett figyelmet kap Európában mindazok körében, akik a munka és az oktatás világa közötti kapcsolatokról gondolkodnak.

A DeSeCo² jelentés fogalomértelmezése

A nemzetközi munkacsoport tagjainak értelmezésében a *vállalkozó szellem* (Entrepreneurship) magában foglalja egyrészt azt a hajlandóságot, hogy önmagunkat megváltoztassuk, másrészt azokat a képességeket, amelyek lehetővé teszik a külső tényezők által előidézett újítások támogatását és adaptálását. Idetartozik például a felelősségtudat, a felelősségvállalás, a kezdeményezőkézség, a stratégiai gondolkodás, a tervezés, a szervezés, az értékelés, a kockázatokkal való bánni tudás, a sikerorientáltság, valamint a saját erősségek és gyengeségek felismerése, illetve elismerése.

E meghatározásból jól látható, hogy az ezredfordulón a vállalkozói kompetencia szakértői értelmezése már korántsem szűkölt le a gazdaságra és a vállalkozásokra vonatkozó tárgyszerű – s ugyanakkor a politikai–gazdasági–társadalmi mozgásokkal együtt gyakran változó – konkrét ismeretek körére.

A 2000. évi lisszaboni stratégia

A korábbi évtized szakmai vitáira épülő 2000. évi dokumentum szerint az alapkészségek (a számolás, az olvasás és az írás) jelentik azt a bázist, amelyre a modern világban élő minden ember számára élethosszig szükséges kulcskompetenciák ráépülhetnek. A stratégiában megnevezett kulcskompetenciák közül abban az időben teljesen újnak számított az *informatika*. Mások pedig hangsúlyosabbá váltak, mint amilyenek korábban tekintették azokat. Ez utóbbiak közé tartozott például az *idegennyelv-tudás*. S ugyanígy, a *szociális kompetencia* is, amely ekkor már magában foglalta, egyebek között az önbizalom, az önrányítási képesség, a felelősségvállalás és kockázatvállalás részterületeit is. A dokumentum hangsúlyozta, hogy ezek teszik képessé az egyént az autonóm életvezetésre, amire a mai világban jóval több embernek van szüksége, mint bármikor a megelőző korokban.

A lisszaboni dokumentum a kulcskompetenciák között említette a *vállalkozási készséget* is. Ám erre nem csupán úgy tekintett, mint amire az önálló vállalkozás indításához szükség van. Olyan készség-halmaznak nevezte ezt a területet, amely az új típusú tanuló-, illetve hálózati vállalatok leendő alkalmazottai számára is létfontosságú. A stratégiában az oktatás feladatai között a kultúrákövetéssel egyenrangú elvárásként jelent meg a *munkaerőpiacra*

2 Mozaikszó: DeSeCo = Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundation. A szó egy olyan nemzetközi szakmai csoportot jelöl, amely a 20. század vége felé azt tekintette a feladatának, hogy meghatározza azokat a legfontosabb kulcskompetenciákat, amelyek 21. század minden embere számára nélkülözhetetlenek tünnek a személyes és közösségi sikerességhez.

való felkészítés. Mivel pedig a technológiai fejlődés hatására a munka világában alkalmazható tudás egyre gyorsabb ütemben cserélődik le, nagymértékben felértékelődött az önálló újratanulás képessége, valamint a széles körben alkalmazható alapkészségek birtoklása. Ilyen alapkészségeknek nevezte a fent jelzettek mellett a digitális írni-olvasni tudást, valamint a kommunikációs és a problémamegoldó készségeket is.

További fontos gondolata volt még a dokumentumnak, hogy a vállalati hierarchia egyre laposabbá válása következtében a korábbiaknál sokkal fontosabbá válhatnak az olyan készségek, mint az önérvényesítés, a szervezői és vezetői készségek, illetve az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolattartás által igényelt készségek.

A vállalkozói készségek fejlesztésének helye az európai oktatásban

Az Európai Tanács 2000. június 19-20-i ülésén a tagállamok jóváhagyták a Kisvállalkozások Európai Chartáját is. A dokumentumban megjelölt fő cselekvési irányok között, az első pontban olvasható a következő gondolat:

„Az üzleti és vállalkozási igények általános ismeretét minden iskolai szinten oktatni kell. Az üzlethez kapcsolódó konkrét modulokat középiskolai, főiskolai és egyetemi szinten az oktatási tervek szerves részévé kell tenni...”

A 2003-ban megjelent Zöld könyv (Green Paper Entrepreneurship, European Commission) a vállalkozás fogalmát mint gondolkodásmódot és az egyénnek azt a készségét értelmezi, hogy önálló személyként vagy valamely szervezetben belül felismer és kihasznál egy lehetőséget valamilyen új érték létrehozása, illetve a gazdasági siker elérése érdekében. Ennek kialakulása pedig igen jól támogatható megfelelő iskolai programok keretében.

Az Európai Unióban 2001 óta rendszeresen megszervezik az úgynevezett Eurobarometer adatfelvételt, amelyben a Magyarországra vonatkozó információk jól összevethetők a többi európai ország adataival. Ebben a rendszerben 2007-ben jelent meg új elemként az iskolázás szerepének vizsgálata a vállalkozói attitűd kialakításában. Néhány elgondolkodtató tény a kutatási anyagból:

- Azzal az állítással, hogy „Az iskolai oktatás segített kezdeményezőkézségem kibontakozásában” Norvégiában például teljes mértékben vagy inkább egyetértett a megkérdezettek 74 %-a. Magyarországon az ugyanehhez a mondathoz kapcsolódó érték mindössze 34 % volt. Ezzel hazánk, az adott évben az utolsó helyen állt a vizsgálatban részt vevő európai államok között.
- Hasonlóan alacsony volt Magyarországon azoknak az aránya, akik úgy érezték, hogy az oktatás hozzásegítette őket ahhoz, hogy megértsék a vállalkozások társadalmi szerepét.
- Egy harmadik kérdésben azt a kijelentést kellett minősíteni a válaszadóknak, hogy „Az iskolai oktatás felkeltette az érdeklődésemet a vállalkozóvá válás iránt.” Magyarországon

ezzel a kijelentéssel a megkérdezetteknek mindössze 23 %-a értett teljesen vagy inkább egyet, s hazánk e tekintetben is a mezőny végén végzett.

Fit for business – nemzetközi összehasonlító kutatás

A „Fit for Business – Developing business competencies in school” (rövidítve: Fifobi) című hároméves nemzetközi kutatási program 2009-ben indult. Irányítói a Kölni Egyetem Gazdasági és Szociálpedagógiai Tanszékének munkatársai. A programban német, osztrák, lengyel, lett, portugál, skót és magyar szakemberek vesznek részt.³

A kutatási program célja a gazdasági ismeretek és a vállalkozói készségek iskolai fejlesztésében megnyilvánuló erősségek és gyengeségek azonosítása a szakmai képzést megelőző néhány évben az egyes nemzeti oktatási rendszereken belül. A különböző országokban fellelhető legjobb gyakorlatok felderítését követően, a munkacsoport egy olyan közös európai modell kialakításához kíván ajánlásokat megfogalmazni, amely ezen a tartalmi területen jó alapot adhat az élethosszig tartó tanuláshoz.

A program első évében mindegyik országban a legszélesebb körben használt tantervek elemzése, a témához kapcsolódó normatív elvárások összegzése állt a munka középpontjában.⁴ 2010-ben a tantervi célok gyakorlati megvalósulását, valamint az iskolák és a munka világa közötti kapcsolatot vizsgálták. 2011-ben pedig mindegyik országban a munkaadói szervezetek, illetve a kamarák iskolákkal való együttműködési szándékait igyekeztek feltárni a kutatók.

A különböző nemzeti tantervek összehasonlíthatósága érdekében a munkacsoport kidolgozott egy olyan közös kategória-, illetve kódrendszert, amelyet minden részt vevő ország elemzői azonos módon használtak a tantervekben megjelenő célok és tartalmak besorolására. Ebben a kutatásban a fő kategóriák a következők voltak:

- a. **Gazdasági ismeretek** (A gazdaság működésének alapelvei. A gazdaság mutatói. A kereslet-kínálat piaci erői. Kereskedelem és globalizáció. A monetáris rendszer. Kormánypolitikák és hatásaik. A piac szereplői. Piaci formák. Cégek a piacon. Jövedelem. A munkaerőpiac. Háztartási jövedelmek és háztartási gazdálkodás).
- b. **Üzleti ismeretek** (Az üzleti tevékenység és szervezet típusai. Stratégia és tervezés a vállalkozások világában. Szervezés. Irányítás. Ellenőrzés. Marketing és értékesítés. Termelés és működés. Gazdálkodás az emberi erőforrásokkal. Ügyviteli irányítás.)
- c. **A vállalkozói kompetencia szociális építőelemei** (Kommunikációs képesség. Konfliktuskezelés. Kritikai gondolkodás és magatartás. Empátia. Együttműködési képesség.)

³ Magyarországot az EduNet Tananyag-fejlesztési Alapítvány szakértői képviselik a közös munkában.

⁴ Magyarországon a következő tanterveket elemeztük: Nemzeti alaptanterv, 2007., Gimnáziumi kerettanterv, 2008. (OKM), Szakközépiskolai kerettanterv, 2008. (OKM), Szakiskolai kerettanterv, 2008. (OKM), Szakiskolai kerettanterv, 2006. (SZFP)

- d. A vállalkozói kompetencia személyes építőelemei** (Belülről-vezéreltség. Teljesítmény-motiváció. Autonómia a gondolkodásban és a cselekvésben. Megfontolt törekvés a kockázatvállalásra.)

A közös kódrendszert minden ország kiegészíthette olyan szempontokkal, amelyek az adott országban még fontosnak látszottak. Magyarországon így került be például a rendszerbe a pályorientáció tartalmi szempontja. Az általános tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a tantervi elemek túlnyomó többségét jól el lehetett helyezni a fenti kategóriákban.⁵

A VÁLLALKOZÓI KOMPETENCIA HELYE A MAGYAR KÖZOKTATÁSBAN

A fogalom szűkebb értelmezése alapján a vállalkozói kompetencia fejlesztése természetesen a felnőtté válást közvetlenül megelőző időszak feladatai közé tartozik, és tartalmilag az önálló életkezdés, illetve pályaválasztás szakaszához kapcsolódik.

A fentiekből is kiderült azonban, hogy indokolt e terület szélesebb perspektíva szerinti értelmezése. Ez esetben viszont joggal merül fel a kérdés, hogy vajon milyen életkorban érdemes elkezdni a fejlesztést, és melyik életszakaszban milyen formák alkalmazásával fejlődhet leghatékonyabban ez a kompetenciaterület.

Az alábbi összefoglalás arról ad vázlatos képet, hogy milyen mértékben és milyen módon volt jelen ez a törekvés a hazai oktatás egyes részterületein.

Vállalkozás – az óvodában?

Az óvodai képességfejlesztés fő eszköze a célzott játék. A vállalkozási képességek fejlesztése direkt módon ezért soha nem is jelent meg az óvodai életet szabályozó dokumentumokban, sem pedig a napi gyakorlatban. Egyetlen ilyen próbálkozásnak sikerült a nyomára jutni: a Junior Achievement Magyarország (JAM) kísérleti jelleggel megpróbálkozott egy ilyen óvodai program bevezetésével, az óvónők többsége azonban akkor még nagyon idegenkedett tőle. 2008-ban aztán a JAM kifejlesztett egy óvodapedagógusoknak szóló programot, amelynek a középpontjában – a vállalkozói készségek közvetett fejlesztése érdekében – gyerekek önállóságra és döntésre nevelésének a témája volt. A továbbképzési program sikerességéről azonban nem sikerült információkat szerezni.

⁵ A kódrendszer alapjául a következő szakmunka szolgált: Appleby, Robert, C. (1994): Modern business administration. 6th ed. London, Pitman.

Vállalkozás – az általános iskolai oktatás keretében

A Nemzeti alaptanterv, amelynek minden eddigi változatában valamilyen formában helyet kapott a gazdasági ismeretek és a vállalkozási készségek fejlesztésének igénye, még egyszer sem jelölte meg pontosan, hogy ebből az elvárásból milyen életkorban pontosan milyen feladatok adódnak. A témakör általános iskolai megjelenése ezért esetleges.

A korábbi években középfokon megjelent *diákvállalkozások*, kis számban ugyan, de ma már az általános iskolák egy kis részében is jelen vannak, és nő az érdeklődés irántuk. Ezek általában a JAM-mal állnak kapcsolatban. A 2007/2008. tanévben 60 ilyen iskola jelent meg valamilyen listában, de közülük csak tízet lehetett egyértelműen azonosítani.

Az ökoiskola mozgalom azonban **érzékeltetőbb és jobban nyomon követhető a közoktatásban**. E mozgalom szemléletformáló hatása közel áll a vállalkozással és gazdálkodással kapcsolatos készségek fejlesztésében megjelenő elemekhez. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha ezeket a kezdeményezéseket is beleszámítjuk, akkor talán szélesebb értelemben lehet vállalkozási készségfejlesztő programokról beszélni, mintha csak a fogalmat a nevükben is hordozó programokat vesszük számításba.

Vállalkozás – a középiskolákban

A gazdasági ismeretek oktatása és a vállalkozói készségek fejlesztése a rendszerváltást követően, az 1990-es években jelent meg hangsúlyosan a magyar közoktatásban. A témakörhöz kapcsolódó törekvések története időben három szakaszra osztható:

1. SZAKASZ: Kísérleti programok (1995 előtt)

Ez a tudásterület először civilszervezetek által támogatott iskolai kísérletekben, külföldről adaptált programok formájában jelent meg a magyar középiskolákban. A folyamatot támogató legfontosabb szervezetek a Magyarországi Young Enterprise Alapítvány, a Vállalkozásoktató Tanárok Országos Egyesülete, a Junior Achievement Magyarország Alapítvány és a SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány voltak. A korabeli programok fő célja a fiatalok vállalkozóvá válásának elősegítése volt. Ugyanebben az időben néhány iskola egyedi programot dolgozott ki, és a témával kapcsolatos oktatási innováció vezető intézményévé vált. A két legfontosabb ilyen intézmény az Alternatív Közgazdasági Gimnázium és a Közgazdasági Politechnikum volt.

2. SZAKASZ: A NAT megszületését követő törekvések (1995 után)

1995-ben a gazdasági ismeretek oktatása bekerült a Nemzeti alaptantervbe. Ennek azonban akkor még inkább csak elvi jelentősége volt. Az egyedi iskolakísérletek ezzel párhuzamosan veszítettek a súlyukból. A különféle civil programokhoz viszont újabb és újabb iskolák csatlakoztak ezekben az években. Ekkoriban közel húszféle program közül lehetett választani.

Egyidejűleg megkezdődött a tanárok ilyen irányú továbbképzése is – a különböző konkrét programokhoz kapcsolódóan. Az azonban, hogy hol, milyen tartalmak jelentek meg az oktatásban, nemcsak iskolánként, hanem még tanévenként is gyakran változott.

3. SZAKASZ: A kerettantervek szerinti oktatás kezdetei (2001 után)

A jogszabályok szerint 2001-től a közoktatásért felelős Minisztérium által kiadott, érvényes kerettantervek alapján kellett oktatniuk az iskoláknak. A Nat előírásainak értelmében a gazdasági ismereteknek is helyet kellett kapniuk a kerettantervekben. A témakör ezután a következő variációkban jelent meg a középiskolákban:

- A technika, a földrajz vagy a történelem tárgyakba integrálva.
- 18 órás önálló modul tantárgyként.
- Fakultatív tantárgyként.
- Tanórán kívüli foglalkozás (szakkör) keretében.

Azt, hogy ezt követően milyen súllyal jelent meg a témakör a középiskolákban, azt döntő mértékben a középiskola típusa határozta meg. A gazdasági profilú intézményekben jobban azonosítható, kiforrottabb tartalommal és módszertannal van jelen a téma a képzésben a mai napig. A nem szakirányú gimnáziumokban és szakközépiskolákban viszont alig, vagy egyáltalán nem érzékelhető a jelenléte.

a) Kompetenciafejlesztés a nem szakirányú középiskolákban

A Nat által előírt gazdasági ismeretek és vállalkozási készségek témakör elemei formálisan túlnyomórészt a Földünk és környezetünk műveltségterület (a földrajz tantárgy) 10. és a történelem tantárgy 12. évfolyami anyagába integrálva, illetve ezek mellett ritkábban, a társadalomismeret modul tantárgy 11. és 12. évfolyamán jelennek meg.

A gyakorlatban azonban – főként a gimnáziumokban – jelenleg nagyon kevés figyelem fordul e témakör felé. A képzés utolsó két évfolyamán rendelkezésre álló szabad órakeretért folyó harcban a gazdasági ismeretek mellett elkötelezett tanárok általában gyengék a kötelező érettségi tantárgyakat képviselő kollégáikkal szemben. Általában valamivel jobb az ismeretkör helyzete a szakközépiskolákban, de a sorsa szinte teljes mértékben a tanárok személyes ambícióitól függ.

Eredményes képességfejlesztésről leginkább csak ott beszélhetünk, ahol lelkes tanárok tartják kézben a feladatot. Ennek jellemző formái a tanórán kívüli időben szerveződő szakkörök. Működésükhöz többnyire maguk a tanárok teremtik elő a pénzt különféle pályázatok segítségével. Jelenleg azonosítható típusaik:

- Diákállalkozások (a civilszervezetek által létrehozott korábbi keretek között).
- Pénzügyi Oktatási Program (POP) – 30 egységből álló oktatóprogram, amelynek támogatói: az Öngondoskodás Alapítvány, a Nemzeti Bank és a PSZÁF.

b) Kompetenciafejlesztés a közgazdasági profilú középiskolákban

A középiskolák között speciális csoportot képeznek a gazdasági képzést nyújtó szakközépiskolák. Ezekben a tananyag felépítése és tartalma eltér a közoktatás más programjaitól. A gazdasági ismeretek oktatása – helyi tanterveknek megfelelően – a 11–12. évfolyamon, a szakmacsoportos alapozó tantárgyak oktatása keretében kap helyet. Az elméleti ismeretek közvetítése mellett ezekben az intézményekben igyekeznek módot teremteni különféle gyakorlati tapasztalatok szerzésére is. Ennek jellemző formái például a következők:

A *tanirodai módszerre* épülő képzés, amit főként az ügyviteli ágazat programjaiban alkalmaznak. Maga a módszer régi (az 1920-as évektől használják), de ma már jelentősen épít az informatikára. Az 1960–70-es években a tanulók működő cégekhez jártak gyakorlati képzésre, de utána ez a forma egy jó időre megszűnt. Az 1990-es években új módszerként éledt újjá.

Teljesen új formát jelentenek viszont az úgynevezett *gyakorlócégek*. Ezeknek jelenleg két típusa van:

- Az egyik csoport *Cégszolgálati Központja* 2002 óta működik. A rendszerhez jelenleg kb. 140 iskola és 800 cég tartozik Magyarországon. A képzési lehetőség a regisztrált tagoknak ingyenes. Bővebb ismertető: www.cegszolgalat.hu/ckhu/FrameSet.htm
- Egy hasonló jellegű, másik nagy szolgáltató, a *Német-Magyar Képzőközpont* (www.nmkepzo.hu), tagdíj ellenben végzi a tevékenységet. 2008-ban kb. 30 iskolával álltak kapcsolatban.

A középiskolák világához kapcsolódó, de attól függetlenül működő elemet képvisel az oktatásban az a forma, amely a *European Business Competence Licence / Egységes Európai Gazdasági Oklevél (EBC*L)* megszerzését támogatja.

2002-ben Németországból indult el az a nemzetközi kezdeményezés, amely az üzleti-gazdasági ismeretek tanúsítását hasonló formában kívánná meghonosítani, mint ahogyan az ECDL-vizsga tanúsítja az alapvető számítógépes ismeretek birtoklását. 2008-ban a nemzetközi hálózat 27 tagországból állt. Magyarország 2004 óta tagja. A szervezet akkreditált hazai vizsgaközpontjainak száma jelenleg 80 körül van. Ezek zömmel középiskolákban működnek.

A felkészítést a vizsgaközpontok szervezik, fizetős tanfolyam formájában. A feladatok minden országban egységesek. Az eredményeket a magyar központban értékelik, a bizonyítványt viszont Bécsben állítják ki. A program három egymásra épülő 30 órás modulból áll.⁶

Vállalkozás – a szakiskolákban

Úgy tűnik, hogy a szakképzés folyamatos átalakulásban van az elmúlt tíz évben, és még mindig nem nyerte el végleges formáját. A munka világának a szakemberei és az oktatás szakértői élénken vitatkoznak arról, hogy milyen tudásra van szüksége egy szakmunkásnak a

⁶ „A” modul: pénzügyi, számviteli, vállalkozói jogi ismeretek. „B” modul: üzleti tervezés. „C” modul: felsővezetőknek (még nem működik).

mai Magyarországon, illetve Európában. Az azonban nem kérdés, hogy jövőbeli sikerességük szempontjából az aktuális elméleti ismeretekhez képest, sok esetben, nagyobb jelentősége van annak, hogy milyen kimunkált kompetenciákkal rendelkeznek.

Erre a felismerésre épült a szakképzés új, moduláris felépítésű rendszere⁷. Az ezt kialakító szakemberek kísérletet tettek arra, hogy a különböző szintű iskolai végzettségeket a kompetenciák bizonyos szintjeinek feleltessék meg, lehetővé téve ezzel, hogy egy megfelelő mérőrendszer alkalmazása mellett, az szakmacsoportonként elvárt bemeneti kompetenciák megléte esetén, a fiatalok akkor is beléphessenek a szakmai képzésbe, ha a formális iskolai végzettségük esetleg nincs meg hozzá.

A gazdasági és vállalkozói ismeretek valamilyen formában – régen és ma is – minden szakmai képzésnek a részét képezik. Szakmánként eltérő konkrét tartalommal⁸, de a fő cél minden esetben a kis létszámú társas vállalkozás indításához kapcsolódó gyakorlati teendők áttekintése, és a naprakész információk szervezett átadása. Ebben a szakaszban azonban az ismeretekre helyeződik a képzés súlypontja, a képességek széles, általános fejlesztésére ekkor már alig jut figyelem. Ez utóbbi cél megvalósításának időszaka a hagyományos szakképzésben a még közismereti oktatásnak számító 9–10. évfolyam.

a) Kísérlet a kompetenciafejlesztő szakmai előkészítő oktatásra

A modulrendszerű szakképzésre való áttérés részeként, az elmúlt évtizedben nagyarányú fejlesztés kapcsolódott szakképzés általánosan képző, alapozó szakaszához is. Ez a munka a Szakiskolai Fejlesztési Program (SZAKMA projekt) keretében zajlott, a Nemzeti Szakképzési Intézet irányításával.⁹ A fejlesztő munka két nagy egységre oszlott. Az első, 2003–2006 közötti szakasz fő célkitűzése a 9–10. évfolyamon folyó közismereti képzés tartalmának megújítása, és a gazdasággal való együttműködés erősítése volt.¹⁰ A kompetencia alapú oktatás elterjesztése a 9–10 évfolyamon, s ezen belül a vállalkozói készségek fejlesztése, a 2006–2011. közötti, második szakasz tervében szerepelt. Ennek megvalósítására azonban – az anyagi források időközbeni átcsoportosítása miatt – már nem volt lehetőség.

⁷ A fejlesztés az NFT HEFOP 3.2. intézkedés 1. komponense keretében valósult meg: „A szakképzés tartalmi, módszertani és szerkezeti fejlesztése: Új szakképzési szerkezet” cím alatt. A munka koordinátora a Nemzeti Szakképzési Intézet (ma: NSZFI) volt.

⁸ A NSZI koordinálásával 2001-ben kidolgozták 16 szakmacsoport vállalkozói készségfejlesztő és képzési programját, majd jelentős részben elkészítették ezek tananyagait is.

⁹ Jogi háttére: 2015/2003. (I.30.) Kormányhatározat az iskolai rendszerű szakképzés munkaerőpiac által igényelt korszerűsítésére irányuló intézkedésekről.

¹⁰ A programban való részvételre 167 intézmény pályázott, amelyek közül 90 szakiskola nyert. A fejlesztést támogató szakértői munkában való részvételre 1039 szakember nyújtott be pályázatot, akik közül végül 597 fő csatlakozhatott a projekthez.

b) Kompetenciaközpontú felzárkóztató szakiskolai program

A SZAKMA projekt első szakaszának részeként sor került egy olyan program kifejlesztésére is, amelynek célja a hátrányos helyzetű, és az oktatásból idő előtt kiesett fiatalok szakmatanulásának elősegítése volt. Ennek alapja a közoktatásról szóló törvény alábbi bekezdése volt: „a szakiskolában – a nappali rendszerű iskolai oktatás keretében – felzárkóztató oktatás szervezhető azoknak a tanulóknak, akik alapfokú iskolai végzettség hiányában kívánnak bekapcsolódni a szakképzésbe... A tanuló a felzárkóztató oktatás keretében (...) megszerzi a szakképzésbe történő bekapcsolódáshoz szükséges elméleti és gyakorlati tudáselemeket (kompetenciát)...”¹¹

A 2005-ben elindult, új típusú felzárkóztató program a szakmai képzésbe való belépéshez szükséges kompetenciák kialakítását tűzte ki célul. A korábban rögzített bemeneti kompetenciák leírása minden szakmacsoportban közös elemként foglalta magában a, széles értelemben felfogott, vállalkozói kompetencia következő elemeit: személyiség és önismeret, tanulásmódszertan, alapkészségek, számítástechnikai alkalmazás, általános szóbeli kommunikáció és szakmai kommunikáció, pályaorientáció, valamint a szakmai alapok elsajátításához szükséges speciális készségek.¹² A 10 hónapos időtartamú program tartalmi és módszertani kereteit az oktatási miniszter által kiadott új pedagógiai rendszer körvonalazta.¹³

Ma már sajnos ezeknek a csoportoknak a működtetésére sincsenek meg a szükséges források.¹⁴

c) Az előrehozott szakiskolai szakképzés

A szakiskolai képzés alapkonceptiója (összhangban a 18 éves korig tartó tankötelezettséggel) a közelmúltig az volt, hogy a szakiskolás tanulók 15-16 éves korig kapjanak egy széles alapozást (általános műveltségben és pályaorientációban), majd specializálódnak, és szerezzenek egy vagy két év alatt szakmai képesítést. A többség esetében ez az elképzelés nem járt látványos kudarcral, évi 5-6000 gyerek azonban nem tudott megfelelni ezeknek az elvárásoknak, és kihullott a rendszerből. Ennek hatására született meg az előrehozott szakképzés koncepciója és jogi lehetősége 2009-ben.¹⁵

¹¹ 1993. évi LXXIX. tv. 27. § (8).

¹² Bemeneti kompetenciák modulokba rendezve. www.szakma.hu

¹³ A szakképzést előkészítő évfolyam pedagógiai rendszere. http://www.csapod-szeksz.sulinet.hu/Reintegr_pedpr.pdf

¹⁴ Más formában, de a közoktatási rendszerbe egyelőre még nem illeszkedő módon, ugyanezt a célt tűzte maga elé a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány által 2008-2011 között kifejlesztett, és kísérleti jelleggel kipróbált Dobbantó program. Ennek bemutatását lásd később.

¹⁵ Vö.: A 1993. évi LXXIX. törvényt módosító 2009. évi XLIX. törvény 27. §-a. „A szakiskolai nevelés és oktatás – azoknak, akik alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek – megszervezhető kizárólag szakképzési évfolyamokon, a szakképzés követelményeinek és – legalább a teljes képzési idő egyharmadában az általános műveltséget megalapozó pedagógiai szakasz követelményeire épülő –, a szakképzés gyakorlásához szükséges elméleti és gyakorlati tudáselemek átadásával.”

A képzés kerettantervét, amely a hagyományos tantárgyi logikától eltérve, többé-kevésbé a NAT kulcskompetenciái köré rendezte a közismereti képzési anyagot, 2010-ben fogadták el. Ebben a kezdeményezőképeség és a vállalkozói kompetencia kerettantervi formában jelent meg. 60 órányi tevékenységgel szerepelt, elsősorban a történelmi-szociális-állampolgári, az anyanyelvi, a digitális, valamint a hatékony, önálló tanulás kompetencia-területének programjába ágyazva.¹⁶

Annak ellenére, hogy a képzésnek ez a típusa a hagyományos szakképzési rendszerből évente kihulló 5-6 ezer fiatal számára akart megoldást kínálni az iskolai tanuláshoz, a 2010/2011-es tanévre a szakiskolák 15-20 ezer tanulót vettek fel erre a „leszállított követelményekkel dolgozó” képzési formára. Vagyis jóval többet, mint amennyit a diákok érdekében feltétlenül kellett volna. Úgy tűnik, ezzel megnyílt egy olyan „egérút”, amelybe a szakképzés jelentős része belecsúszhat úgy, hogy közben nem igazán várható sem a vállalkozói, sem pedig az egyéb kulcskompetenciák hatékony fejlesztése, hiszen ehhez se megfelelő tananyagok, se felkészült tanárok nem állnak rendelkezésre.¹⁷

A GAZDASÁGI ISMEREK ÉS A VÁLLALKOZÓI KOMPETENCIA HELYE A TANTERVEKBEN

A Nemzeti alaptanterv elvárásai minden intézmény minden tanulóját érintik. Az általános tapasztalat szerint az iskoláknak több mint 80 százaléka az oktatásért felelős minisztérium által központilag kiadott kerettanterveket használja saját helyi programjának megtervezéséhez. Ezért a központi megrendelésre kidolgozott kerettantervek is figyelmet érdemelnek, ha egy általános helyzetképet akarunk megfogalmazni.

Magyarországon 1995-ben jelent meg a NAT műfaja az oktatás központi szabályozó rendszerében. A gazdasági ismeretek és a vállalkozói készségek témaköre a dokumentum minden változatában helyet kapott.

NAT, 1995¹⁸

A dokumentumban rögzített tíz műveltségterület közül kettő tartalmazott olyan elemeket, amelyek valamilyen formában kapcsolódtak a vizsgált témához:

- az *Ember és társadalom* műveltségterület, amelynek tantárgyi elemei a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek, az emberismeret és a történelem voltak;
- az *Életvitel és gyakorlati ismeretek* műveltségterület, amely a technika, a háztartástan és gazdálkodás, valamint a pályorientáció tantárgyi egységeiből épült fel.

¹⁶ Lásd: Az előrehozott szakiskolai szakképzés (9., 10., 11. évfolyamok) kerettanterve. Az időkeret felosztása.

¹⁷ Az ezzel kapcsolatos tényeket és dilemmákat helyezte a vita középpontjába annak a szakmai műhelysorozatnak a 3. rendezvénye, amit az MTA Közoktatási Elnöki Bizottsága és a Tárki-Tudok Kft. rendezett „Mit mondanak a tények? – Az új közoktatási törvény küszöbén” címmel. (2011. március 3.) A nap során elhangzott előadások anyaga megtalálható a következő honlapon: www.tarki-tudok.hu.

¹⁸ A dokumentum a 130/1995. (X. 26) Kormányrendeletként jelent meg.

Ez a tanterv elsősorban a rendszerváltást követő időszaknak az egyén és a családok szintjén is jól érzékelhető változásaira igyekezett reagálni. Megjelentek benne az új vállalkozási lehetőségekre utaló információk is. Mindenekelőtt azonban a korábbiaknál nyitottabb gazdaságnak és piaci viszonyoknak a mindennapi életet befolyásoló jellemzőit kívánta tudatosítani a tanulóknak. Az ezek közötti eligazodásban akart segítséget nyújtani. Az új helyzetből fakadó személyes életvezetési felelősségre kívánta felkészíteni őket, hangsúlyozva az ésszerű családi gazdálkodás és a tudatos fogyasztás fontosságát a kialakuló relatív árübőség viszonyai között.

Nemzeti alaptanterv, 2003¹⁹

A dokumentum új változata a korábban Magyarországon ismeretlen, iskolatípusonként megalkotott kerettantervi szabályozási szint bevezetése után született meg. Legfontosabb új vonásai az előzőhöz képest a következők voltak:

- Az új Nemzeti alaptantervnek már nem volt része az egyes műveltségterületek tartalmi elemeinek leírása. Ezt a szerepet átvették tőle a kerettantervek. Tartalmi szempontból az új NAT csupán témaköri ajánlásokat fogalmazott meg.
- A nemzeti szintű, közös elvárásokat a műveltségterületen belüli fejlesztési feladatok részletes leírásával határozta meg.
- A szabályozás hatályát kiterjesztette a 12. évfolyam végéig, mivel időközben a tankötelezettség ideje 18 éves korra emelkedett.

A NAT ezen átdolgozott változatában – a korábbihoz viszonyítva – a munka világának árnyaltabb megközelítése jelenik meg. Hangsúlyt kap a fenntartható gazdasági fejlődés, a környezeti tudatosság és a kritikus fogyasztói magatartás gondolata is. Ez utóbbi témakörök valószínűleg részben uniós elvárásaként kerültek be a tantervbe, az előbbi viszont bizonyára a valós hazai folyamatokra reflektált. Ekkorra ugyanis már nyilvánvaló lett, hogy a 21. században az egyének sokkal nehezebb megtalálnia a helyét a munkaerőpiacon, mint a korábbi szocialista rendszer idején. Már érzékelhető módon jelen volt az emberek mindennapjaiban a munkanélküliség. A tudáson belül pedig felértékelődött a munka világának átlátása, az üzleti tevékenységek ismerete és a sikeres önmenedzseléshez, illetve vállalkozáshoz szükséges személyes készségek köre.

NAT, 2007²⁰

Elsősorban a kulcskompetenciák témakörében időközben megszületett uniós dokumentum²¹, valamint a kompetenciafejlesztő oktatási programcsomagoknak a hazai Nemzeti Fejlesztési

19 A NAT 1995-ös változatának felülvizsgálatát követően adták ki a 243/2003. (XII. 17.) Kormányrendelet mellékleteként.

20 A kormány a 2007. július 18-ai ülésén fogadta el a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Kormányrendelet módosítását.

21 Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006. december 18.).

Terv keretében meginduló kidolgozása volt az oka annak, hogy nem sokkal az előző tanterv megszületése után, sor került a NAT újabb átdolgozására.

Az iskolai nevelés alapvető céljai közé ekkor kerültek be az úgynevezett *kulcskompetenciák* leírásai, amelyek közül elsősorban a „Szociális és állampolgári kompetencia”, valamint a „Kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia” hozható kapcsolatba a vizsgált témakörrel. A kulcskompetenciákról szóló rész általános bevezetője megemlíti néhány olyan fejlesztési területet, amely valamennyi kompetenciaterületnek a részét képezi. Ezek a következők: kritikus gondolkodás, kreativitás, kezdeményezőképeség, problémamegoldás, kockázatértékelés, döntéshozatal és az érzelmek kezelése. Ezek mindegyike fontos lehet a vállalkozási képességek szempontjából is – bár a szöveg kifejtett módon nem utal erre.

A kiemelt fejlesztési feladatok között az „Énkép, önismeret”, a „Felkészülés a felnőtt lét szerepeire”, valamint a Nemzeti alaptantervbe 2007-ben bekerült „Aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés” és a „Gazdasági nevelés” címek alatt szerepelnek olyan gondolatok, amelyek összefüggésbe hozhatók a témával.

A műveltségterületeken belül pedig továbbra is az Ember és társadalom, a Földünk – környezetünk, illetve az Életvitel és gyakorlati ismeretek keretében jelennek meg a gazdasághoz és a vállalkozási készségekhez köthető tartalmi elemek.

Tartalmi arányok és súlypontok²²

A jelenlegi Nemzeti alaptanterv témánkkal kapcsolatba hozható elemeinek közel fele a gazdaság nagy rendszerére vonatkozóan fogalmaz meg elvárásokat és tartalmakat. Hozzávetőleg negyed része az emberi közösség optimális működéséhez kapcsolódik. S csupán negyed része olyan, amely a személyes üzleti sikerességhez szükséges egyéni kompetenciákat, illetve tudásmorzskákat hangsúlyozza.

Sorsz.	Tartalom	N (db)*	%
1.	Gazdasági ismeretek	103	49,3
2.	Szociális kompetenciák	52	24,9
3.	Személyes kompetenciák	37	17,7
4.	Üzleti ismeretek	17	8,1
	Összesen:	209	100,0

* Az „N” minden táblázat esetében az adott halmazba sorolt tantervi elemeket jelöli – függetlenül attól, hogy azok célként, tartalmi ajánlásként vagy követelményként jelentek-e meg.

22 Az itt bemutatott adatok a korábban említett nemzetközi FiFoBi-kutatás magyarországi eredményei közül lettek kiemelve.

A gazdasági ismeretek és vállalkozói készségek a központi kerettantervekben

A Nemzeti alaptanterv 2007. évi átdolgozását követően módosultak a kerettantervek, és az iskoláknak is felül kellett vizsgálniuk, és módosítaniuk kellett saját helyi tanterveiket. A 2008. évi központi kerettanterveknek a FiFoBi-kutatás részeként elvégzett elemzése azonban azt sejteti, hogy ezeknek a lépéseknek az eredményeként valószínűleg nem sok változás történt a mindennapok gyakorlatában.

Jól érzékelteti ezt az alábbi összehasonlító adatsor:

Fő kategóriák	Az adott tantervben előforduló elemek %-ában					A teljes minta száza- lékában	
	NAT 2007	Közéiskola		Szakiskola		Átlag	N=
		Gimn.	Szki.	Szak.	Szfp.*		
Gazdasági ism.	49,30	56,87	53,09	54,37	34,38	49,06	652
Üzleti ism.	8,10	8,69	8,03	11,65	17,32	10,68	142
Szociális komp.	24,90	25,75	29,92	24,27	37,80	29,42	391
Személyes komp.	17,70	8,69	12,96	9,71	10,50	10,84	144
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	1329

* A Szakiskolai Fejlesztési Program keretében kidolgozott kerettanterv (2006).

Az adatokból jól látható, hogy a módosított kerettantervekben alacsonyabb arányban jelennek meg a vizsgált elemek, mint a NAT-ban, ami annak ismeretében, hogy a NAT nem adott érdemi támpontokat az átdolgozáshoz, nem is meglepő. Nagyon elgondolkodtató viszont, hogy a belső arányokat tekintve, lényegében nincs különbség a gimnáziumi, a szakközéiskolai és a szakiskolai kerettantervi elvárások, vagyis a pedagógiai törekvések között. Pedig könnyen belátható, hogy a három iskolatípus diákjai nem azonos távolságban vannak a munkaerőpiactól.

A táblázatból az is látható, hogy a gyakorlatban hasznosítható kompetenciák irányába leginkább a Szakiskolai Fejlesztési Program tanterve mozdult el a gazdasági ismeretek és vállalkozói készségek terén – ez a program azonban már lényegében leállt.

Kompetenciaháló – 2010

Az elmúlt év során – miként a Nemzeti alaptantervben szereplő többi kulcskompetencia esetében – a vizsgált témakörben is elkészült egy olyan kompetenciaháló leírása²³, amelynek funkciója a tanterv- és programfejlesztés támogatása lenne. Arra a kérdésre azonban, hogy ezt a szerepkört betölti-e majd valaha, egyelőre még nem lehet válaszolni.

²³ Megrendelője az Educatio Kft. volt. Kidolgozója: Lendvai Györgyi, a Közgazdasági Politechnikum közgazdász tanára. Az anyag sorra veszi a vállalkozói kompetencia és a NAT-műveltségterületek közötti lehetséges kapcsolódási pontokat is. Mindez azonban egyelőre még csak kéziratban olvasható.

A vállalkozói kompetencia részterületeit definiáló, és ezekhez fejlesztési feladatokat, illetve tevékenységeket rendelő dokumentumban a kompetenciaterület alábbi elemei kaptak helyet:

SZEMÉLYES –TÁRSAS ÉS KÖRNYEZETI KOMPETENCIÁK

Nyitottság, piaciorientáltság, vevőközpontúság. Pozitív gondolkodás, sikerorientáltság. Önismeret, önértékelés, önbizalom. Önfejlesztés. Társadalmi érzékenység, tudatosság. Együttműködés. Normaismeret, szabálykövetés. Konfliktusmegoldás. Döntésképesség. Kockázatvállalás. Felelősségérzet, felelősségvállalás. Szervezőképesség.

KOMMUNIKÁCIÓS ÉS INFORMÁCIÓKEZELÉSI KOMPETENCIÁK

Összkepteremtés. Szóbeliség. Írásbeli munka (szövegalkotás, stíluskezelés). Képi információ feldolgozása. IKT alkalmazása.

INTELLEKTUÁLIS KOMPETENCIÁK

Problémamegoldás: Problémák felismerése, felvetése. Stratégiai tervezés a probléma megoldására. Tényleges megoldás. Tapasztalatok levonása, megfogalmazása. Problémaérzékenység. Gondolkodás könnyedsége, ötletgazdagság. Rugalmasság. Eredetiség. Elemző és szintetizáló képesség.

ÉLETPÁLYA-ÉPÍTÉSI PROGRAMOK

Az elmúlt tíz évben Magyarországon két olyan nagy léptékű tartalomfejlesztés zajlott, amelynek a középpontjában az élet-pályaépítés, és ennek szerves részeként a vállalkozói kompetencia közoktatáson belüli fejlesztése állt. Az egyik uniós támogatással, az NFT keretében a Sulinova Kht. vezetésével valósult meg 2004–2008 között. A másik pedig a tisztán hazai forrásokból létrejött, s a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány keretében 2008–2011 között megvalósult Dobbantó program volt.

Életpálya-építési programcsomagok az NFT keretében

Akárcsak a szociális kompetenciaterület esetében, az életpálya-építés programja is 12 évfolyamra szóló, óriási modulgyűjteményként jött létre, amelynek kínálata magában foglalta a különféle tantárgyak oktatásának keretében, illetve a szakkörökön vagy szabadidős formák között felhasználható tananyagokat is.²⁴

²⁴ A program teljes anyaga a tantervekkel és különféle oktatási segédletekkel együtt elérhető az internet következő oldaláról: <http://www.sulinet.hu/tanar/kompetenciateruletek/5-eletpalya/index.html>

Módszertani szempontból a programcsomagok felvonultatták a kompetenciafejlesztés eddigre általánosan elfogadott teljes eszköztárát – a kooperatív tanulásszervezéstől, a differenciált, tevékenység-központú oktatáson és a drámajátékon át a projektekig.

A programfejlesztés igyekezett egy olyan kiegyensúlyozott modellben tekinteni az emberi életpályára, amelyben egymás mellett jelenik meg:

- a magánszféra – az emberi kapcsolatokkal és a családdal, mint egzisztenciális háttérrel és motivációs bázissal,
- a gazdasági szféra – mint az egzisztenciateremtés kreatív terepe, ahol piacképes tudással, a mobilitás, az önérvényesítés és az önmegújítás képességével, sikeres lehet az egyén,
- a társadalmi szféra – mint az egyén szűkebb és tágabb közösségi megnyilvánulásainak terepe, ahol az egyén a hivatali és civilszervezeteken keresztül érvényesíteni tudja a saját egzisztenciájának és családjának a védelméhez kapcsolódó érdekeit.

A programban az életpálya-építési kompetencia középpontba állított részelemei – a fejlesztés háromszintű kompetenciafogalma szerint – a következők voltak:

Önmeghatározás

- Képességek: önellenőrzés, helyzetelemzés, szerepmeghatározás, saját teljesítőképesség becslése, kooperáció, alkalmazkodás, normakövetés,
- Ismeretek: standardok, elemzési módszerek, szerepismeret, a követelmények eléréséhez szükséges kompetenciák, tudás ismerete, a körülmények és a helyzet pontos ismerete, normaismeret,
- Attitűdök: az önkontroll és helyzetelemzés igénye, a szereppel való viszony deklarálása, kudarcútírás, kitartás, próbálkozási hajlandóság, szolidaritás, segítőkészség, csoporttudat, saját szükségletek és igények kielégítésének késleltetni tudása, normatudatos magatartás.

Önbemutató

- Képességek: szóbeli és írásbeli szövegalkotás: közlő, elbeszélő, leíró, kapcsolatópoló szövegtípusokban,
- Ismeretek: önismeret, a különféle szövegtípusok ismerete, az önbemutató céljának ismerete, a helyzet normáinak ismerete, a saját pozíció ismerete,
- Attitűdök: önérdek-érvényesítési, megnyilvánulási igény.

Stratégiaalkotás

- Képességek: információkezelés (adatgyűjtés, adatkezelés-rögzítés, összefüggések átlátása, lényegkiemelés, koherencia, információalkotás-átadás, informatika alkalmazása), tervezés (célmeghatározás, a szükséges tevékenységek kiválasztása, a tevékenységek sorrendjének meghatározása, a megvalósítási út választása, a megvalósítás ütemezése),

- Ismeretek: az adatok lehetséges (hagyományos és elektronikus) gyűjtési és rögzítési módjainak ismerete, elemzési-rendszerezési eljárások ismerete, a tervekészítés elemeinek és módjainak ismerete,
- Attitűdök: céltudatosság, pontosság, időérzék.

Stratégia-megvalósítás

- Képességek: a tervnek megfelelő haladás, elemzés – értékelés – visszacsatolás, szükség esetén tervmódosítás, kooperáció, alkalmazkodás, a végzett munka értékelése – önértékelés
- Ismeretek: a tervben szereplő célok, utak, eljárások ismerete
- Attitűdök: céltudatosság, pontosság, kontrolligény, kudarctűrés, kitartás, próbálkozási hajlandóság, norma- és szerepkövetés

Az életpálya-építés specifikus területe

- Képességek: jó fellépés, beszédképesség, helyzetfelismerés,
- Ismeretek: munkaerő-piaci ismeretek, munkaerő-piaci intézményrendszer, álláskeresői technikák, munkajogi ismeretek, pályaismeret, szakmaismeret,
- Attitűdök: nyitottság, határozottság, magabiztosság.

A programrendszerhez, amely jelentős szerepet szán a szűkebb értelemben vett vállalkozói képességek fejlesztésének is, ma már rendelkezésre állnak az akkreditáción átesett keret-tervek. A több száz modul leírása, és segédletei szabadon letölthetők az internetről. A fejlesztés során több ezer pedagógus kapott felkészítést arra, hogy milyen módon érdemes dolgozni a megszületett anyagokkal. A gyakorlati hasznosításnak tehát elvileg sem jogi, sem eszközbeli akadálya nincsen.

Komoly kérdés azonban, hogy

- a programrendszer – a kipróbáláshoz kapcsolódó többletfinanszírozás elmaradását követően – mennyire lesz életképes a magyar oktatási rendszerben,
- és a külön e célra fenntartott órakeret nélkül, a hagyományos felépítésű, tantárgyakban és tanórákban gondolkodó magyar közoktatás képes lesz-e helyet adni ezeknek az anyagoknak.

A Dobbantó program és az életpálya építése

A Dobbantó program²⁵ – eltérően az elmúlt évek többi nagy volumenű programfejlesztésétől – nem csupán a tanítás tartalmának kialakítására, és módszereinek megújítására koncentrált. Ezekkel egyenrangú, sőt talán ezeket megelőző szerepet szánt, az oktatási környezet megváltoztatásának. Ezt különösen az a tény tette indokolttá, hogy a program olyan 16-20 éves fiataloknak az oktatás rendszerébe való visszavonzására törekedett, akik szakképzettség megszerzése nélkül estek ki onnan. Az ő esetükben joggal lehetett számítani arra, hogy a hagyományos iskolai környezetben nem fognak „jól működni”.

Az osztálytermi munka keretében háromféle nagy tartalmi terület képviseltette magát a dobbantós tanévben, megfelelően elosztott ritmusban:

- Alapképességeket fejlesztő foglalkozások – a kommunikációs, matematikai, természetismereti és társadalomismereti modulok keretében.
- Személyes és szociális kompetenciák fejlesztése, munkaerő-piaci ismeretek nyújtása – az életpálya-építési modulok keretében.
- Különböző szakmacsoportok megismerése és a velük kapcsolatos érdeklődés tesztelése – a munka világát bemutató modulok keretében.

a, Kompetenciakártyák

A vállalkozói kompetencia fejlesztésére irányuló törekvés mélyen áthatotta a program egészét. Az életpálya-építési és a munka világát bemutató modulok tananyaga pedig célzottan e kompetenciaterület fejlesztését helyezte a középpontba. A program valamennyi eleme egy koherens kompetenciahálóba rendezett célstruktúrához igazodott²⁶. Ennek felépítése a következő volt:

- A. Kommunikációs kompetenciák:** A kommunikáció mint társadalmi érintkezési forma. Beszédkészség, szóbeli szövegek megértése, értelmezése és alkotása. Olvasás, írott szöveg megértése. Írás, szövegalkotás. Vizuális képi kommunikáció. Elektronikus média útján történő kommunikáció. Művészeti tevékenységekben megnyilvánuló kommunikáció. A kommunikáció értékelése.
- B. Tanulási kompetenciák:** Önmagáról mint tanulóról alkotott elképzelések. A tanulásról alkotott elképzelések. A tanulási folyamat tervezése és szervezése. Tanulási források keresése. Tanulási források feldolgozása. Tanulási források felhasználása. Tanulási módszerek ismerete, alkalmazása, értékelése. A tanulási folyamat értékelése.
- C. Szociális kompetenciák:** Pozitív énkép kialakítása és fenntartása. Másokkal történő pozitív és eredményes interakció. Az egész életen át tartó fejlődés és változás.

²⁵ A program – eltérően a jelenleg futó fejlesztések túlnyomó többségétől – teljes egészében hazai forrásokból valósult meg. A fejlesztő munkát Bognár Mária irányította. A programmal kapcsolatos minden fontos információ megtalálható a Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány (FSZK) honlapján: www.fszk.hu/dobbanto

²⁶ Vö.: A Dobbantó program pedagógiai koncepciója, FSZK, 2009.

- D. Alapvető munkavállalói és életpálya-építési kompetenciák:** A munkalehetőség keresésével, megtartásával és megteremtésével kapcsolatok kompetenciák. Az életpálya fejlődését támogató döntéshozatal. A magánélet és a munka közötti egyensúly fenntartása. A magánéletben és a munka világában betöltött szerepek változó jellegének megértése. Saját életpálya-építési folyamatok megértése, változások kezdeményezése.
- E. A munkavégzéssel kapcsolatos kompetenciák:** Az életpálya-építést és munkavállalói célokat támogató, egész életen át tartó tanulás. Az életpályával és a munkavállalással, az adott munka végzésével kapcsolatos információk feltérképezése és hatékony alkalmazása. A munka, a társadalom és a gazdaság kapcsolatának megértése.

Fontos újítása volt a programnak a fenti kompetenciákat értelmező, fejlődésük értékelését segítő kártyák elkészíttetése, külön a diákok és a tanárok részére. Az azonos felépítésű, de különböző megfogalmazású kártyasorozat abban segíti a diákokat, hogy megértsék, milyen kompetenciaelem birtoklása mit jelenthet saját sikerességük szempontjából. A tanárok pedig ennek leírásaira támaszkodva tudják értékelni a tanulók előrehaladását az egyes részterületeken belül.

b) A Híd-program és az egyéni fejlődési terv

A Dobbantó programon belül „Híd-programnak” is nevezik azt az elemet, amely a tanulás világából jelképesen a munka világába vezeti át a diákokat. A Híd-program kétfajta modulból áll, amelyeknek szerves részét képezi a gyakorlati tapasztalatszerzés is.

Az *Alapvető munkavállalói és életpálya-építési ismeretek* 8 modulja a Dobbantó program minden résztvevője számára azonos tartalmú²⁷. Ezeknek a moduloknak a középpontjában a diákok egyéni tanulási céljainak tudatosítása, valamint az általuk elérhető intézményes és személyes támogatási formák feltérképezése áll. Az osztályteremben elvégzendő gyakorlatok többsége egyúttal a személyiségépítést és a közösségteremtést is jól szolgálja. A szimulációs játékokon és számos egyéb gyakorlaton keresztül – a saját életpályájukkal és továbbtanulásukkal kapcsolatos személyes döntésig viszi el a program a diákokat – bátorítást és megerősítést adva nekik ahhoz, hogy a következő tanévben már önállóan is tovább tudjanak menni a Dobbantó programban megkezdett úton.

A *Munka világával kapcsolatos 21 modul*, amelyek közül érdeklődésük alapján választhatnak a dobbantós osztályok, az egyes szakmacsoportokról nyújt áttekintést. Bemutatja az ezek keretében szerezhető szakképesítéseket. Képet ad a szakmacsoport egy-egy jellegzetes foglalkozásáról, munkakörülményeiről, eszközeiről és jellemző tevékenységéről. Minden modulnak része egy olyan kérdőív, amelynek segítségével a diákok körvonalazhatják az

²⁷ 1. Átlépek egy küszöbön. 2. Keresem a célokat. 3. Hogyan tájékozódjam az emberek és az intézmények világában? 4. Segítőtárs-kereső. 5. Emelem a tétet. 6. Megnézem, mit írok alá. 7. Az egyik ajtón ki, a másikon be! 8. „Most elindulok, s te add magad nekem, jövőm”. A modulok szerzői: Fehér Ildikó, Kádár Erika, Katona Nóra, Szitó Imre, Tóth Ibolya. A fejlesztő munkacsoport vezetője Kovács Anikó volt.

adott szakmacsoporthoz való viszonyulásukat. A modulokban megjelenő feladatok lehetőséget kínálnak arra, hogy a tanulók különböző munkakörökhez kapcsolódó tevékenységet figyelhessenek meg, illetve próbálhassanak ki – elősegítve ezzel a minél megalapozottabb pályaválasztást. Az e sorozatot lezáró 22., „Támasz” című modul a Dobbantó programba ágyazott valós munkatapasztalatok megszerzésére készíti elő a fiatalokat, illetve segítséget nyújt számukra a tapasztalatok feldolgozásához és rendszerezéséhez.

A kompetenciafejlesztés kiemelt fontosságú eleme a Dobbantó programban az a lehetőség, hogy a diákok – mentori támogatással – valódi tapasztalatokat szerezhessenek a munka világában. Ennek típusai a következők:

- *Job shadowing* (munkahelyi megfigyelés) – heti 1 nap
Az osztály tagjai közösen kiválasztják azt a 6-8 szakmacsoportot, amelyik a legtöbb fiatalot érdekli. Ezekkel ismerkednek meg a tanítási órákon, és ezekhez kapcsolódóan keres számukra az iskola olyan külső partnereket, akik fogadni tudják a gyerekeket néhány fős csoportokban. A diákok egy-egy szakemberhez csatlakoznak, és „árnyék-ként” követik őt egy fél napon keresztül. Közben megadott szempontok szerint figyelik a tevékenységét, de kérdezhetnek is. Tapasztalataikat feljegyzik egy munkalapon. Másnap a tanítás keretében közösen dolgozzák fel az élményeiket. Az év során kb. 30 ilyen munkahelyi látogatásra kerül sor.
- *Valódi munkatapasztalat szerzése* – 8 héten keresztül heti 1 teljes munkanap
A tanév második felében, a korábban megismert munkahelyek közül a hozzájuk legközelebb álló helyre mehetnek el a tanulók. Egy-egy teljes napot töltenek a kiválasztott munkahelyen: a munkakezdéstől a zárásig. Egy mentor irányítása mellett, különféle tevékenységeket próbálhatnak ki. Tapasztalataikról munkanaplót vezetnek. A következő napon pedig közösen feldolgozzák az élményeiket az osztályban.

A Dobbantó programban, a korábban említett kompetenciakártyák felhasználásával, egyéni fejlődési terv segíti a diákokban lezajló változások nyomon követését. Az életpálya építésével kapcsolatban ennek három fontos állomása van:

- A tanév elején: a szakmai érdeklődés irányainak felmérése, a lehetséges területek körvonalazása.
- Félévkor: a szakmai elképzelések pontosítása, korrigálása az addigi tapasztalatok alapján.
- Év végén: elköteleződés valamilyen irányban: a) középiskolai továbbtanulás, b) szakmai képzés, c) a munka megkezdése.

A Dobbantó program azon kevés közelmúltbeli fejlesztés közé tartozik, amelynek eredményességét belső-segítő és külső-értékelő monitoring formájában is folyamatosan nyomon követték. Ennek alapján tudjuk, hogy a program valóban sikeresnek bizonyult.²⁸

28 A programmal kapcsolatos felmérési adatok megtekinthetők a www.fszk.hu/dobbanto honlapon.

VÉLEMÉNYEK A VÁLLALKOZÓI KOMPETENCIAFEJLESZTÉS JELENLEGI ISKOLAI HELYZETÉRŐL

Mint az eddigiek alapján egyértelműen megállapítható, a fejlesztéseket kezdeményező oktatáspolitikai szándékok oldaláról, jogi értelemben az akkreditált tantervi kínálat alapján, valamint a szabadon elérhető programkínálat szempontjából is minden lehetőség adott volt az elmúlt évtizedben ahhoz, hogy az iskolákban megerősödjön a vállalkozói kompetencia fejlesztése.

Valami miatt azonban az eddigi kezdeményezések mégsem hoztak áttörést. Bár korántsem reprezentatív jelleggel, de ezt támasztják alá azok az esettanulmány-szerű interjúk is, amelyek a FiFoBi kutatási programban készültek. A kutatók előbb kilenc középiskolai és szakiskolai pedagógust, majd három vállalati és két kamarai vezetőt kérdeztek meg minderről. Tájékozódásuk egyrészt arra irányult, hogy a válaszadók mennyire tartják fontosnak a gazdasági ismeretek és vállalkozói képességek birtoklását a mai világban. Másrészt arra kérték őket, hogy személyes nézőpontjukból tekintsenek erre a területre. A tanárok saját munkájuk tartalmi súlypontjait és módszereit mutatták be. A szociális partnerek pedig megpróbálták értékelni az iskolából kikerülő fiatalok tudását ezen a téren. Végül mindkét oldal adott információkat az iskola és a munka világa közötti kapcsolatra vonatkozóan.

Tanári interjúk néhány tapasztalata²⁹

Az interjúk keretében olyan tanárok osztották meg gondolataikat a kérdezőkkel, akik nem csupán a történelembe vagy a földrajzba „integrálva” oktatták a gazdasági és vállalkozási ismereteket, hanem egy ilyen tartalmú önálló tantárgy keretében. Annak ellenére, hogy a tudásterület gyakorlatias jellegében mindenki egyetértett, a tanítás és az értékelés során általuk alkalmazott módszerek között nagyobb részben hagyományos formákat említettek, (frontális oktatás, feleltetés, dolgozatok írása). Ezt azzal indokolták, hogy túl nagyok az osztálylétszámok, sok mindent kell megtanítani, és kevés a rendelkezésükre álló idő.

Az interjúk alapján általánosnak mondható, hogy a tanárok rendszerint *deduktív* megközelítést alkalmaztak a témák feldolgozásakor. A diákokat mindenekelőtt elvont fogalmakkal ismertették meg. A konkrét helyzetekkel, esetekkel való találkozás fő funkciója pedig az volt, hogy alátámassza, illusztrálja a fogalmi szinten már megismert „igazságokat”. Alig említettek példát fordított, *induktív* utak bejárására, vagyis arra, hogy a diákok személyesen megszerzett, különféle egyéni tapasztalatok alapján maguk általánosítsanak, és alkossanak fogalmakat. Csábító a feltételezés, hogy ez a megközelítésmód összefüggésben állhat az általános magyar politikai kultúrával, amelyben erősen él az a feltételezés, hogy létezik „egy” igazság, és van, aki „tudja”, illetve „megmondja”, hogy mi az.

²⁹ A 2010. május és október között készült interjúk felvételének helyszínei: Budapest, Pomáz, Tatabánya, Cegléd és Piliscsaba különféle középiskolái voltak.

Mindennek következtében a gazdasági, pénzügyi és vállalkozói ismeretek oktatása – ahol egyáltalán megjelenik az iskolákban – erősen elméleti jellegű. Még a szimulált helyzetek is csak kis mértékben kapnak helyet benne. Az interjúk azt mutatták, hogy a gazdaság életközeli világával kapcsolatos tapasztalatszerzést – még ott is, ahol van erre biztosított órakeret a helyi tantervben –, szívesen tolják ki az iskolák a tanórán kívüli időbe, és gyakran bízzák külső előadókra.

Érdekes jelenség volt, hogy amikor a tanárok az általános célokról beszéltek, máshová helyezték a súlypontokat, mint amikor saját tényleges munkájukat jellemezték. Szavakban a kompetenciák fejlesztését és a szemléletformálást ítélték a legfontosabbnak. Szükségesnek minősítették még az aktív tanulási formákat, a témakör gyakorlatiasabb megközelítését, és a munka világával való szorosabb kapcsolattartást.

Az interjúkból azonban az is kiderült, hogy a váltás lényegét sokkal kevesebben értették meg, mint ahányan beszéltek róla. Szavaikban a kompetencia sokszor olyan dologként jelent meg, amit az elméleti ismeretektől függetlenül, azokon kívül kellene fejleszteni. Ezért azt, hogy a saját gyakorlatukban alig kap helyet a kompetenciafejlesztés, nem módszertani, hanem csupán időbeli problémaként érzékelték.

Az alábbi idézet azonban jelzi, hogy volt azért olyan is a nyilatkozók között, aki önkritikusan érezte, hogy mindenekelőtt szemléleti váltásra lenne szükség:

„...mi azért arra vagyunk szocializálva, hogy a tanár megmondja, hogy mi a tuti..., azt, hogy tapasztalatot vagy önismeretet szereznek, a gyerekek nem hívják tanulásnak, (...) a tudás az olyan, ami egy tölcserén betölthető...”

KÉT FONTOS DILEMMA

Valószínűleg stratégiai döntést kellene hozni arról, hogy merre tartson inkább Magyarország: a multinacionális nagyvállalatok által könnyen kiképezhető betanított munkások, vagy az önálló tevékenységre képes kis- és középvállalkozók országa legyen? Vagy kevésbé sarkítva a kérdést: melyik milyen mértékben?

Az előbbi választás esetén alig van szüksége a munkába álló fiataloknak vállalkozói kompetenciára – sőt bizonyos szempontból hátrányt is jelent a megléte. Az utóbbi megvalósulásának azonban elengedhetetlen feltétele a gazdasági-pénzügyi ismeretek és a vállalkozói kompetenciafejlesztés közoktatásbeli megerősítése.

A másik alapvető kérdéssor: vajon kialakítható-e az autonómiát, kreativitást, innovatív szemléletmódot igénylő vállalkozói kompetencia a Magyarországon még mindig általános tekintélyelvű pedagógiai közegben? Ilyen közegben legfeljebb csak hagyományos módon számon kérhető ismeretek adhatók át. Amennyiben viszont az iskola komolyan kívánja venni a vállalkozói kompetenciafejlesztést, valószínűleg le kell mondania a tekintélyelvű pedagógia dominanciájáról.

FELHASZNÁLT IRODALOM

(A SZÖVEGBEN ÉS A LÁBJEGYZETEKBE SZEREPLŐ FORRÁSOKON KÍVÜL)

- A GAZDASÁGI KULTÚRA AZ ÉLET KULTÚRÁJA. BESZÉLGETÉS A KOMA XXII. PÁLYÁZATI KÖRÉBEN DÍJAZOTT MUNKÁKAT KIDOLGOZÓ PEDAGÓGUSOKKAL. SZERK. GYŐRI ANNA, ÚJ PEDAGÓGIAI SZEMLE, 2000/05.
- A VÁLLALKOZÓI KÉSZSÉG FEJLESZTÉSE
[HTTP://www.ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/vallalkozoi-keszseg](http://www.ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/vallalkozoi-keszseg)
- BÁBOSIK ISTVÁN – BÁBOSIK ZOLTÁN: *Az iskolavezetés szerepe a szociális életképességre való felkészítésben.* Szakképzési szemle, 2008/4.
- BARACS NÓRA: *Gazdálkodj okosan!* – a diákok motiválása érdekében. Szakoktatás, 2008/4.
- BARACS NÓRA – MAGASI ANDRÁS: *Továbbképzés az életpálya-építésről.* Szakoktatás, 2008/6.
- BARÁTH TIBOR: *A versenyképesség dimenziói.*
www.oki.hu / Konferenciák, rendezvények / Közoktatás és versenyképesség (2006)
- DARÁZS DÓRA – PERTL GÁBOR: *A gazdasági ismeretek oktatásának sajátos gyakorlati módszere: a Young Enterprise program.* Új Pedagógiai Szemle, 1998/07–08.
- DARÁZS DÓRA – SZOMOR TAMÁS – SZÜCSNÉ SZABÓ KATALIN – VARGA ZOLTÁN: *Gazdasági ismeretek oktatás a fővárosi iskolákban.* Új Pedagógiai Szemle, 2004/02.
- ÉLETVITEL ÉS GYAKORLATI ISMERETEK (MŰVELTSÉGTERÜLETI ÁTTEKINTÉS). ÚJ PEDAGÓGIAI SZEMLE, 2002/12.
- FÜLÖP MÁRTA: *Az egyén versenyképességének lehetőségei.* Új Pedagógiai Szemle, 2007/01.
- GÖNCZÖL ENIKŐ: *Mire vállalkozunk? A gazdasági ismeret és vállalkozói készségek megjelenése a Nemzeti alaptantervben.* Tani-tani, 2010/4.
- JELEN VAN-E A GAZDASÁG KULTÚRÁJA A MAGYAR ISKOLÁBAN? KEREKASZTAL BESZÉLGETÉS A KOMA XXII. PÁLYÁZATÁNAK FELELŐS KURÁTORAIVAL. SZERK. SCHÜTTLER TAMÁS, ÚJ PEDAGÓGIAI SZEMLE, 2000/05.
- HARKÁNYI ADRIENNE: *Pályaorientációs tanórák és foglalkozások.* Szakoktatás, 2007/8.
- HIDEGVÉGI PÉTER: *Tervezés és tudatosság az életpálya-építésben.* Szakoktatás, 2008/8.
- HIDVÉGI PÉTER: *Az életpálya-építés jelentősége, főbb tartalmi elemei.* Szakoktatás, 2007/4.
- LANNERT JUDIT: *Tanulási életút-tanácsadás és versenyképesség.*
www.oki.hu / Konferenciák, rendezvények / Közoktatás és versenyképesség (2006)
- LENDVAI GYÖRGYI: *Vállalkozói kompetencia – Kompetenciák, értelmezések, fejlesztési feladatok.* Educatio Kft., 2001., Kézirat.
- MIHÁLY ILDIKÓ: *Vállalkozási ismeretek oktatása Európában.* Új Pedagógiai Szemle, 2001/12.
- MIHÁLY ILDIKÓ: *Az önállótlanágtól a részvételig.* Szakoktatás, 2007/4.
- SZIRMAI PÉTER – CSAPÓ KRISZTIÁN: *Gyakorlati vállalkozásoktatás.* Új Pedagógiai Szemle, 2006/04.
- SZOMOR TAMÁS: *A gazdasági ismeretek modul tantárgy helyzetéről.*
www.oki.hu / A tanulás és tanítás helyzete / Tantárgyak (2005)
- SZÜCS ISTVÁN: *Áttörés a vállalkozók képzésében.* Új Pedagógiai Szemle, 2001/06.
- TÓTH ETELKA: *Életpálya-építés.* Szakoktatás, 2007/5.
- ZSIGOVITS GABRIELLA (SZERK.): *Kompetenciafejlesztés 2004–2008. Tények és vélemények.* Educatio Kft.